

Toomas Hellat ja KGB

10.

Toomas Hellati "agentuur-natsionalistlik tegevus"

Koostöös soomlastega "Haukka" asjus oli me saavutanud mõndagi, mida soovisime, kuid paljud esialgsed lootused petsid meid juba siis. Eelkõige materiaalne, majanduslik külg. Soomlased olid äärmuseni kitsid, tahtsid kõike ilma saada. Ka äri, mida meie nende abil ajasime, ei õnnestunud. Oli vaja abi mujalt – tuli katsetada Cellariusega.

Esitasin Cellariusele siis kava ette valmistuda halvima võimaluseks, s.o. Punaarmee sissetungiks Eestisse. Kava nägi ette kaheksa rajooni, igas ühes 5 meest, kelle jaoks tuli ehitada täiuslikult maskeeritud punker. Kriipsutasin eriti alla, et varustuslik materiaalne külg oleks laitmatu. Meeste ja punktite asukohtade suhtes püüdsin saada luba, et nad jääksid teadmatuks isegi Cellariusele. Üldiselt rõhutasin, et kogu töö peaks olema läbi viidud hoolsalt ja põhjalikult ja selleks läheks palju aega, kuid selleaegses olukorras seda peaks olema. Samuti toonitasin, et ei ole veel mõtet mehi värvata täies koosseisus, vaid aitaks, kui koostaksin endale õige kitsa staabi, kes viiks läbi ettevalmistavad tööd.

Tõele au andes peab mainima, et Cellarius ei sattunud sellisest kavast eriti vaimustusse. Ta vist oleks meelsamini kuulnud midagi sõjakamat, midagi, mis oleks lähtunud vähempessimistlikudest kaalutlustest kui Eesti evakueerimine. Kui olin teda pommitanud küllaldaste argumentidega, mis manitsesid ettevaatusele ja olukorra reaalsusele, oli ta sunnitud tunnustama, et tema kui luureohvitser peab muidugi valmistuma ka seesuguse halva võimaluse vastu. Meeste nimede ja punktite asukohtade saladuses hoidmise küsimuses ajas ta sõrad vastu. Küsisin siis temalt, kas ta võib mulle ausalt garanteerida, et ei sünni mingit Saksa – N-Liidu kokkulepet, milli-

sel juhul ei oleks võimatu meie ettevõtte mahamüümine. Ta eitas energiliselt niisuguse kokkuleppe võimalusi, kuid lubades isegi kokkuleppe puhul andmeid absoluutses saladuses pidada, neid üldse mitte ametlikule poole edasi teatades. Leppisime siis kokku, et kuna esialgu veel punkreid ega mehi pole, siis selle küsimuse otsustamise edasi lükata. Põhimõtteliselt oli ta minu kavaga nõus, kinnitas minu poolt ehtsaks põhjalikkusega koostatud varustuse nimekirjad ja andis täielikud volitused asja ajamiseks.

See oli päris ilus saavutus, kuna vabanesime igasuguse varustuse ja tehnilise materjali saamise muredest. Meie ei mõelnudki värvata terve trobikonna uusi mehi, vaid tahtsime seda materjali kasutada "Haukka" meeste jaoks, ilma et Cellarius sellest teadlik oleks. Lisaks "Haukkale" mõtlesime tarviduse korral asutada uued punktid seal, kus vastavad "Haukka" mehed osutusid nõrgaks. Kuid eelkõige välja ehitada oma keskus, mille juurde koondada suurema tagavarade laos igalt alalt. Hea relvastus ei teinud paha. Nii pidi valmima territoriaalne organisatsioon, mis oleks töövõimeline igas olukorras ja mida tarviduse korral võiks lühikese ajaga ümber korraldada mobiilseks ja kasutada üleskerkivate ülesannete lahendamiseks.

Algas Punaarmee 1944. a. alguse talveofensiiv Leningradi rindel. Sündis see, mida võis oodata. Sakslaste Leningradi eelne positsioon purunes, rinne muutus olematuks, korratu demoraliseeritud mass põgenes lääne poole. Suurte pingutustega kokku kraabitud reservid suutsid lõpetaks nagu imekombel rinde uuel joonel stabiliseerida, kuid olukord püsis kriitilisena. Sakslased olid selles olukorras sunnitud eestlaste püüetele karvavõrra vastu tulema. Pandi toime üldine mobilisatsioon Eestis ja Wehrmacht ja SS matsid ajutiseks maha sõjakirve omavahelises tülis küsimuse üle, kes neist on kutsutud ja seatud eesti üksusi formeerima. Suur osa mobiliseeritud pidi kandma Wehrmachi mundrit – palju vastuvõetavam kui SS oma. "Eesti leegion" toodi võitlema Eesti rindele (viimaks ometi!) ja lubati relvi. Kui siis veel Uluots – ainukene Eesti Vabariigi sümbol (kahjuks nii nigel) – rahvast relvade juurde kutsus, siis oli mobilisatsiooni edu hiilgav.

Tõusid väljavaated eesti armee asutamiseks, esimene samm riikliku iseseisvuse taastamise poole. Need olid põnevad ajad, täis palju askeldusi. Oli palju jooksmist, et pidevalt kursis olla asjade arenguga, nii sõjatandril kui ka mobilisatsiooni näitelaval. Meie poolt käis läbi palju mehi, küsimas nõu, mis teha. Selgitasime neile üld-

joontes olukorda ja väljavaateid, andes parooli: relvade alla! Kerkis päevakorda küsimus Soomes oleva eesti vabatahtlikkude rügemendi toomisest Eestisse. Rääkisin asjast Soodlaga, kes arvas, et sakslased nüüd on sunnitud vastu tulema, seades vabatahtlikkudele vastuvõetavad tingimused. Kindel see ei olnud, sest ehkki mõni sakslaste võimusektor nagu Wehrmacht oli asjaga päri, siis SS ja tsiviilvõimu seisukoht polnud kuigi kindel. Soodla lubas omalt poolt kõik teha, mis siinpool võimalik, ja mina lendasin Soome, et seal pinda sondeerida, vastuolusid lepitada, olukorda selgitada ja vajalikud rattad käima panna. Sõidu ettekäandeks tarvitasin vajadust Cellariusega kiires korras läbi rääkida raadiojaamade saamise asjus, mida sel ajal Eestis saada polnud. See oli veebruari keskel 1944.

Jõudsin Helsingi alles õhtuks, lennuki hili-nemise tõttu. Läksin büroosse, kus Cellarius mind kohe vastu võttis. Selgitasin temale omi seisukohti olukorrast Eestis ja vaidlesime natukene nende üle. Siis pärisin, kas poleks võimalik minu kavas ettenähtud raadiojaamu saada ostu teel soomlastelt, kellel teadsin neid laos olevat. Cellarius oli nõus ja tegi Hornile, kes ka meie jutujamisest osa võttis, ülesandeks need jaamad järgmisel päeval muretseda. Selle aja sees, kui me aru pidades “Steinhägeri” pudeli taga istusime, oli antud häire ja alanud õhurünnak. Viimane kasvas intensiivsuses, kuni viimaks pommitabamus meile ühe seina kaela paiskas ja ilma elektrita jättis. Olin pommi vihinat kuuldes haaranud pooliku pudeli ja see oli päästetud. Samuti olid terved veel kaks avamata pudelit, misugused leidsime tikutule abil allalangenud krohvi alt. Kolisime seepeale keldrisse, kus kuni hommikuni kõik pudelid likvideerisime ja rünnaku möödudes väsinuna koju läksime.

Järgnenud päeval otsisin üles Aulio. Informeerisin teda olukorrast Eestis ja vaidlesime “Haukka” probleemide üle. Aulio oli kusagilt kuulda saanud minu uuest vahekorra Cellariusega ja kahtlustas mind, et ma “Haukka” Cellariusele tahan maha müüa. Rahustasin teda, seletades, et minu vahekord Cellariusega on ainult mäng, et ma midagi maha ei müü, kuid sunnitud olen ekspluateerima Cellariust “Haukka” varustamise huvides, sest nemad soomlased on ju nii vaesed ja koonerdajad. Aulio küsis, kas ma teadvat, milleks Cellariuse abiline Horn täna major Lantkari käest raadiojaamu olevat tahtnud. Vastasin, et minu jaoks, ja et see olevat esimene praktiline näide Cellariuse ekspluateerimise kasulikkusest. Siitpeale muutus Aulio kahtlustus minu suhtes kadeduseks. Arvan, et panin

seega veerema esimese liivatera selles asjades arengus, mis hiljem viis terve “Haukka” Cellariuse käpa alla. Soomlased tahtes mind üle trumbata, pakkusid Cellariuse juures minust kõrgemalt ja müüsid maha terve “Haukka”, vähemalt oleks see nii olnud, kui me Talgrega ei oleks tarvitusele võtnud vastuabinõusid. Sellest aga hiljem.

Vahepeal oli meie (s.o. Talgre ja minu) vahekord “Haukka” poistega väga halvaks muutunud. Me olime nendelt omal ajal personaalandmeid nende agentuuride kohta nõudnud, mis oli risti vastu Aulio korraldustele. Mõni mees-test oli seda Auliote ette kandnud. Auliol oli alati püüe olnud meid endast sõltuvaks teha. Kartes, et meie vahetu kontakti läbi poistega end igal ajal iseseisvaks teha võisime ja isegi teda endast sõltuvaks, püüdis ta kaudseid teid mööda istutada poistesse kahtlust, et meie tahtvat kogu ettevõtet Cellariusele maha mängida, kuna olime ju viimase teenistuses. Poiste värbamise juures oli aga “tõmbenumbriks” olnud asjaolu, et ettevõtte on sihitud sakslaste vastu, s.o. et soomlased oma “armsate relvavendadega” viimaks ometi konflikti sattuvad. Niisugustel asjaoludel hakkasid poisid meid tõesti kahtlustama, osa selles, et me tahtlikult neid Cellariusele maha müüme, osa selles, et Cellariusel õnnestub kaudselt meie käest andmeid saada. Mängisime ju meie Cellariusega “va banque” ja võidi kahelda, kes keda lõppeks sisse veab. Oli aeg seda kahtlust likvideerida.

Selleks käisin Sökös, kus veetsin poistega 24. veebruari püha pidulikus meeleolus ja rääkisin nendega veel terve järgneva öö. Kõrvaldasime vastastikused kahtlused, s.o. et meie poisse kellelegi (eriti sakslastele) maha ei müü ja et poisid soomlaste juures meie taktika ja eesmärkide kohta ettekandeid ei tee, mis ainult meie tarvilikku vahekorda soomlastega võiks rikkuda. Lühidalt: leppimine toimus 24. veebruari vaimus.

Minu peamiseks tegevuseks kõne all oleval Soome külaskäigul oli eesti vabatahtlikkude kojutoomise küsimus. Kohtusin kapten Talpak’iga, keda informeerisin olukorrast. Talpak andis mulle ülevaate parajasti formeeritavast eesti vabatahtlike rügemendist, ütles, et mehed on valmis tulema, kuid juhul, kui olukord seda lubab. Miks hea asjaga viivitada, sest parajasti oli käimas suuremate kaadrite väljaõpe, mida ei olnud otstarbekohane pooleli jätta. Mis puutub üksuse Eestisse toomise praktilist alustamist, siis ei suutvat tema Soome armee ohvitserina seal midagi teha. Algatus peaks tulema kas Eestist Soodla poolt või Soomest Varma kaudu. Var-maga oli aga Talpak sel ajal ägedas tülis ja leid-

sin, et polnud väljavaateid neid sel momendil lepitada. Kohtudes Varmaga arutlesime sama küsimust. Varma oli soomlaste juures pinda sondeerinud ja ütles, et ehkki soomlased eriti vaimustuses polnud üht rügementi kaotada, nad siiski erilisi takistusi ei teinud. Raskus seisis sakslastes. Selles suhtes üritas midagi ära teha Pitka, kes omas suhteid Berliiniga, ja ka Soome kindralstaap, kes tahtis sakslastele teha ettepaneku, et kõikide Eesti vägede ülemjuhatajaks nimetataks üks soome kindral, mil puhul rügemendi ületoomine ei tekitaks enam raskusi. Mõttevahetusi rügemendi asjus oli veel Kirotarega ja mõnede teistega, kust sain täiendava pildi rügemendi meeleolust ja soovidest Eestisse tuleku puhul. Soomes olles sain Talgrelt raadiogrammi, kus esmakordselt oli juttu poliitilisest rühmitusest Eestis, millest pärastpoole välja kasvas "Eesti Vabariigi Rahvuskomitee".

Lendasin tagasi Tallinna 25. 2., olles veetnud Soomes umbes 1 nädala. Informeerisin Soodlat oma reisi tulemustest. Soodla oli kõikides oma katsetes rügemendi Eestisse toomist sakslaste juures käima panna vastu müüri jooksnud. Nagu hiljem kuulsin, oli Ribbentrop asjale oma veto peale pannud.

Nagu mainisin, olid Eestis tegutsemist alustanud pärastise Rahvuskomitee alged. Tutvusin Reigoga, kellelt kuulsin, et oli kavatsus saata Eestist delegatsioon Soome, kus kohtuksid nendega endised Eesti välisesindajad ja poliitikategelased Soomes ja Rootsis. Samuti pidi läbirääkimisi peetama Soome valitsusega. Delegatsioon omas uluotsalt volituse. Läbirääkimise eesmärgiks oli juhtiva autoriteetse rahvusliku keskuse asutamine. Meile langes ülesanne delegatsiooni Soome toimetada. Kutsusime selleks välja "Haukka" paadi. Ootasime kokkulepitud ajal Suuropi rannas, kuid paat ei tulnud. Osa tavalisi ülesõitjaid jäid randa järgmist öhtut ootama. Liikudes ringi liiga vabalt äratasid nad Omakaitse tähelepanu, kes korraldas haarangu ja pani valve välja. Kui siis paat, mis eelmisel päeval jääolude tõttu Soome saarestikust välja ei olnud pääsenud, järgmisel öhtul tuli, võeti ta tulega vastu ja ta oli sunnitud tagasi pöörduma. Selle ebaõnnestumisega oli delegatsiooni meestel sõidust isu täis ja kui paat pärastpoole uue ürituse tegi, siis ütlesid nad sõidust ära.

Aprilli kuus toimus muutus "Haukka" struktuuris. Soomlased astusid selles asjas ühendusse Cellariusega, kes pidi ettevõtet materiaalselt toetama ja mehi Eestis olles varustama omapoolsete dokumentidega, kuid mitte teades meeste nimesid ja asukohti, s.t. tunnistused anti välja

blanko ja täideti ise vabalt valitud varjunimedega. Soomlased omalt poolt lubasid Cellariusega jagada organisatsiooni poolt kogutud informatsiooni Punaarmee sissetungi puhul Eestisse ja enne seda mitte kasutada seda organisatsiooni sakslaste vastu. Tegelikult aga olid mehed, kes sel ajal Eestisse saadeti, väljaõppel olles vahepeal lõpule jõudnud, varustatud küsimuslehtedega, mis selgesti näitasid nende ülesannete saksavastast iseloomu. Hiljem said sakslased Pitka kaudu (sic!) sellest teadlikuks, mis siis põhjustas selle esimese kokkuleppe revideerimist ja muutmist. Poiste juhtimine toimus Soomest, nemad olles saanud korralduse meid vältida. Poiste hooldamise ülesanne Eestis läks kapten Kalmusele.

Vahepeal aset leidnud suurem Tallinna pommitamine oli meile maksma läinud Toome raadiojaama ühes reservjaamaga (Soome tüüpi M-10x), mis maha põlesid. Saime siis soomlastelt uueks jaamaks ühe "Severi"¹ võrgutoitega, olles vahepeal kasutanud Jõgi ühendust. Sama pommitamine oli ühtlasi hävitanud Cellariuse pealao Tallinnas Toomkuninga tänaval, kuhu muuseum oli ka koondatud kõik meie luurevõrgule (mida me alates 1944. a. algusest ametlikult Cellariuse juures organiseerisime) vajalik juba kättesaadud materjal. Kõik läks vastu taevast. See kaotus oli ühtlasi terve kava matuseks. Cellarius ei olnud selle vastu kunagi erilist huvi tundnud, eriti kuna me talle ei esitanud mingeid reaalseid tulemusi, mida ka peale materjali kogumise polnud, sest terve kava oli ju ainult udukogu, mille abil tahtsime täiendada "Haukka" organisatsiooni endi huvides.

Oli vaja Cellariuse huvi uuesti siduda ja tema juures millegagi ametlikult tegev olla. Samal ajal käis võitlus Eesti piiridel. Meil oli soov seda aktiivsemalt kaasa teha. Neil kaalutlustel nõustusin Cellariuse soovidega luua mingi võitlusüksus luure otstarbeks, mis oleks koostatud eesti vabatahtlikest. Cellarius esitas nõude, mis määras tegevuse eesmärgiks Balti mere punalaevastiku koosseisu ja operatiivkavade kohta andmete kogumise.

Cellarius oli sel momendil lõplikult pettunud töös ümbervärvatud venelaste abil. Ta oli otsustanud nendest vabaneda ja Keila-Joal alustada tööd eesti vabatahtlikkudega. Nõupidamisest, kus seda arutati, võtsid osa peale Cellariuse veel Linneberg, Piigert (115), Kristjan, Kalmus ja

¹ Sever – Punaarmee luure-diversiooniüksuste varustuses olnud portatiivne raadiojaam, trofeejaamu kasutasid ka soomlased.

mina. Cellarius tahtis ilmtingimata midagi merel ette võtta, umbes inglise “commando” eeskujul. Kristjan eelistas töötamist agentidega ja mina esindasin “commando” ideed kuival maal. Nõupidamise lõpptulemused olid järgmised:

1) Mina pidin värbama mehed “commando” jaoks, mis oleks tegutsemisvõimeline nii maal kui ka merel. Edasi pidin juhatama nende väljaõpet, olema kaastegev rakendamiskavade koostamisel ja juhtima neid operatsioonides.

2) Linneberg ühes Piigertiga pidid värbama meeskonnad ujuvabinõude tarvis ja korraldama nende väljaõpet ja juhtimist.

3) Kristjan pidi omaette värbama agente ja juhtima nende tööd.

4) Kalmus pidi kõike abistama raadiotehnilisel ja raadiosidelisel alal.

Cellarius andis kasutada kõik omad ressursid ja lubas korraldada kõikide värvatavate vabatahtlike amnesteerimist juhul, kui viimased omaksid poliitilisi süütegusid sakslaste ees. Kõik vabatahtlikud pidid teenima sõdurlikul alusel mereväe koosseisus, kuid eesti üksusena nii palju kui see üldse oli võimalik, s.t. allusid personaalselt ja hoolduslikult kindralinspektor Soodlale ja koosnesid eestlastest eesti juhtimise all.

Olin sellega saavutanud järgmist:

1) Oli pandud alus, millest pärastpoole asjade soodsals arengul võinuks kujuneda eesti mereväe alged.

2) Olin Cellariuse juures paremas kursis kui kunagi varem.

3) Võisin rahuldada oma soovi rakendada oma panus tegelikult võitluses viisil, mis kõige enam võis mõjule pääseda lasta minu võimeid.

Negatiivseks jooneks oli, et need ülesanded mind ära viisid seniselt tööpõllult. Tõsi, “Haukka” oli ametlikult meil käest ära läinud, tegelikult siiski meie peos, kuid juba valmis formeeritud. Pealegi ei olnud sel hetkel tarvidust tema väga intensiivseks rakendamiseks. Samuti tegutses eesti välisesindustega sidepidamise ja nende informeerimise alal üsna tõhusalt Kulli organisatsioon. Need mõlemad faktid pehmendasid sel hetkel tunduvalt minu uute ülesannete negatiivseid mõjusid meie üldkavale. Võitlusvõimeliste eesti meeste välismaale põgenemise suhtes olime pärast veebruarikuu mobilisatsiooni ja Punaarmee otsest ähvardust Eesti territooriumile asunud eitavale seisukohale. See omakorda kohustas mind moraalselt võitlusest relvaga käes ja isikliku vaba riskiga osa võtma. Kõigele vaatamata viibisin siiski kogu aeg nagu eesel kahe heinakuhja vahel.

Aprilli kuus 1944, kui olin parajasti hakanud otsima mehi oma “commando” jaoks, otsis mind üles Sarv, kes minult palus võimalikult täpselt ülevaadet sõjalisest olukorrast Balti rindel, eriti Eesti osas. Ta ütles, et Ots olevat kirjutanud, et seesugust ülevaadet neil Rootsis parajasti hädasti vaja on, sest inglased olevat viimasel ajal hakanud erilist huvi tundma Baltimaade ja eriti nende oma sõjalise potentsiaali kohta. Samuti ütles ta mulle, et Otsa poolt olevat Rootsist paat tulnud, mis mõne päeva pärast tagasi pidavat sõitma. Lubasin siis Sarvele teha ühe sõjalise ülevaate, nagu ta seda soovis, ja küsisin, kas mul poleks võimalust selle paadiga kord Rootsis ära käia ja kui palju aega kuluks sealt tagasi pääsemiseni samal teel. Sarv ütles, et sõitu olevat võimalik korraldada, tagasipääsu aja kohta aga ei oskavat ta midagi ütelda.

Mind huvitas kontakt inglastega ja tahtsin kasutada sõiduvõimalust. Pealegi oli mul kahtlusi Kulli poolt saadetud informatsiooni kasutamise kohta välismaal. Arvestasin nimelt võimalusega, et see informatsioon seal laiemates pagulasringides tuttavaks saades sealt omale tee leiab vaenuliku luureni. Et olime asunud seisukohale Eesti kaitsmiseks Punaarmee vastu kõikide abinõudega, s.o. isegi sakslaste abil, siis ei pooldanud mina täieliku sõjalise informatsiooni saatmist Rootsi ja tahtsin ise kohapeal näha, missuguses ulatuses sõjalise informatsiooni andmine võiks meile kasulik olla.

Et mul oli kogemusi omadest paadiühendustest, arvestasin, et tagasipääsemine Rootsist võiks venida pikemat aega. Et oma äraolekuga mitte tähelepanu äratada Cellariuse asutises, kus nüüd uute ülesannete tõttu sageli viibisin, ja end kindlustada võimalikkude üllatuste vastu seoses võimalusega, et minu sunnitud pikemaajaline Rootsis viibimine sakslastele teatavaks võiks saada, tahtsin soetada omale seljatoe Cellariuse juures.

Tuues ettekäändeks, et tahan Soomes järele vaadata, kas sealt ei võiks värvata sobivaid eesti vabatahtlikke minu “commando” jaoks, võtsin Linnebergilt sõidupaberid ja viies kaasa hiigla kasti napsu pitseeritud kulleripostina pealkirjaga “Geheim!”, mida omale oli tellinud Cellarius, läksin Soome. See oli aprilli kuus 1944.

Kohates Cellariust viisin jutu Rootsi peale. Cellarius ja tema abiline Horn olid juba korduvalt varem minu käest uurinud teatava koostöö võimalusi eesti pagulastega Rootsis. Rääkisin siis nüüd Cellariusele, et olen saanud Otsalt isiklikult kirja, kus viimane mind Rootsi tulla palub, et kohata inglise luure esindajatega. Selle kirja

põhjal olevat inglaste vahekord Nõukogude Liidu viimasel ajal järsku halvenema hakanud ja et nad nüüd otsivat võimalikke liitlasi N. Liidu vastu. Vihjasin võimalusele, et selle kaudu avaneks ehk tee esimesteks sammudeks Saksamaa leppimisel oma vastastega läänes ja edaspidisel koostööl N. Liidu vastu – teadsin selle olevat Cellariuse lemmikidee. Vana rebane ei hakanud aga seekord õnge ja puikles kõvasti minu kavatsuste vastu, olles pärast ilmselt suuremat joomingut eelmisel ööl väga pahas tujus. Ta soovitas mul olla ettevaatlik ja asja üle paremini järgi mõelda. Temale oleks väga piinlik, kui Berliinis teatavaks saaks, et inglise luure minu kaudu sakslaste kohta andmeid on saanud. Lõpuks aga ütles, et sõitku ma siis pealegi, kui leian selle tarviliku olevat, tehku seda aga ruttu ja ärgu selle all kannatagu “commando” organiseerimine. – See-ga oli mul tagatis käes.

Kohtasin Helsingis veel Varma ja Margiga. Viimase käest kuulsin, et Laid olevat salaja Eestisse sõitnud, samuti kavatsevat sinna ametlikult sõita Pitka, kes selles asjas sakslastega läbirääkimisi oli pidanud. Varma käest kuulsin, et Ronimois Helsingis olevat käinud selle ideega, et läbi rääkida ühise rahvusliku keskuse loomise üle. See oli sama idee, mis Eestis hakkas teostuma Rahvuskomitee näol. Initsiatiiv oli tulnud siis nii kodumaalt kui ka välismaalt – pagulasringidest peaaegu üheaegselt. See oli hea märk erinevate vaadetega rühmituste leppimise võimaluste suhtes. Informeerisin Varmat Eestist Soome läbi rääkima tulla tahtvast poliitilisest delegatsioonist. Varma oli kavaga väga rahul ja leppisime kokku tuleku suhtes, et samaks ajaks Soome kutsuda ka eesti esindajaid Rootsist, esma-joones Rei, Penno ja Laretei. Meie edaspidise kiire ühenduse kindlustamiseks viisin kokku Aulio ja Varma. Esimesega leppisin ühtlasi kokku paadi saatmise kohta delegatsiooni ületoomiseks.

Olles varustatud värskeima Helsingis saada va informatsiooni ja pärmiga (seda vajasid pere-naised kodus, Eestis oli väga raske saada), lendasin paari päeva pärast Tallinna tagasi.

Eestis oli vahepeal langenud esimene hoop Kulli organisatsiooni latva.² Järgnevad hoobid järgnesid kõige lühemal ajal, purustades organisatsiooni kuni juurteni ja hargnedes seal hirm-sa kärinaga igasse suunda, rebides haavu küll äsjaformeeritud Rahvuskomiteesse, küll leedulastele, küll lätlastele, küll Omakaitsele ja kaudselt isegi meile. Rahvuskomitee liikmetest vahis-

tati pooled, ülejäänud olles sunnitud kaduma sügavale põranda alla. Tegemist oli meil tohult. Tuli pidevalt jälgida vahistamiste ja ülekuulamise käiku, et võimaluse korral inimesi hoiatada ja ärahoitavaid kärisemisi vältida. Tuli septseda plaane tähtsamate vahistatute vabastamiseks tasuvuse piirides. Tuli korraldada Rahvuskomitee delegatsiooni Soome sõitu (viimane otsustati viimisel hetkel edasi lükata määramatuks ajaks ja paat tegi asjatu sõidu). Tuli hoolitseda uute põrandaaluste varjamise eest. Tuli tegeleda juba mõne aja eest Eestisse saabuma hakkavate “Haukka” meestega, kelle usaldus meie vastu vaatamata 24. veebruari leppimisele ei olnud veel täielik. Kõige selle kõrval või ees tuli tegeleda oma “commando” organiseerimisega. Olin vahepeal leidnud juba vähema arvu mehi viimase jaoks, kuid polnud neid veel ametlikult esitanud. Nende järgi otsingul olin tutvunud Ahvena kambaga, omaaegse “Bungalow-pundi” meestega. Viimane oli üleveo organisatsioon, mis oli tegutsenud Soome-sõitude hiilgeajal 1943. a. sügisel. See oli huvitav kombinatsioon ärilisest ja ideelisest tegutsemisest. Ühelt poolt mehed nagu Nikkar – vana piiritusvedaja, esines siis väga müstiliselt ja salapäraselt “Merejumala” nime all, saades kokku oma ideeliste abilistega ainult kottpimedas ruumis. Salumaa, paremini tuntud kui “Lõvitaltsutaja”, kuulus kuju autojuhtide hulgas, kelle standardtaks 5000 Rm “autootsalt” ei olnud just odav. Teiselt poolt noored aktiivsed inimesed, kes tegutsesid rohkem idee ja spordi pärast, või isegi naiivselt idealistlikud tütarlapsed, kes aitasid koguda kliente üleveohaide saagiks. Organisatsioon tegutses mõni aeg suure menuga, kuid kaotas siis rea arreteerimiste järgi oma eluvõime, surres enam-vähem lõplikult loomulikkude surma siis, kui ülevedu ja põgenemine kaotas rahva hulgas moraalse toetuse, s.o. alates veebruarist 1944.

Ahvena kambast oli üksvahe natukene abi, mis puutus informatsiooni hankimisse SD-st. Isegi ühe väiksema Kulli ja Sarve põgenemise kava valmistasime päris konkreetselt ette, mis jäi aga teostamata Kullist olenevail põhjusil.

Kambas oli tugev kokkuhoiu vaim, kuid ter-vikuna tegutses ta enamuses targutamise ja plaanitsemise alal. Selles seltskonnas oli mõningaid päris häid jõude, kuid et temast asja oleks saanud, oleks ta vajanud palju kindlamat juhtimist. Nende tüüpiliseks veaks oli, et nad ei suutnud kunagi midagi lõplikult otsustada. Rida neist oli avaldanud nõusolekut “commandosse” tule-

² Eesti rahvusliku opositsiooni tegelaste ulatuslikud vahistamised aprillis 1944.

kuks. Peale selle olin leidnud oma "commando" jaoks toreda veltveebli – Nirgi. Endine "Erna" tuttav oli vahepeal vabatahtlikuna teeninud Soome sõjaväes, seal aga soomlastega tülili läinud ja salaja korra Eestisse tulnud. Siin aga oli omast paadist mingil moel ilma jäänud ja hiljem pommitamise läbi ka terve oma maise vara võrra kergemaks muutunud. Erilist huvi Soomesse tagasimineku vastu ta ei tundnud ja liikus põrandaluse linna peal ringi seesuguses kahtlases seltskonnas nagu Lossmann, Ugur ja Osolin. Värbasin ta omale veltveeblik, kes natukene vanema mehena, kuid julge ja kogenud sõdurina oivaliselt sobis nooremaid poisse tarviliku distsipliini all pidama.

Kahjuks vahistati ta kohe pärast seda kaudse ühenduse pärast Kull ja Ko-ga. Sellele lisaks olin saanud nõusoleku "commandosse" astumiseks mõningailt Soomest deserteerunud eesti vabatahtlikelt nagu Roosvee ja Pärnsalu. Olin juba esitanud mõningad nimed Linnebergile, kes astus samme nende teenistusse võtmiseks, s.o. vajaduse järgi ka ümberkommandeerimiseks või amnesteerimiseks.

Nagu juba mainisin, põhjustasid aprilli kuu vahistamised meile tohutut tööd. Muutus võimatuks korralikult täita omi uusi ülesandeid Cellariuse juures, kuna olime jälle ainult kahekesi, olles märtsis kaotanud Kulleri. Samuti kerkis ühenduses vahistamisega mõningalt poolt meile kaudne hädaoht. Eriti torkas SD-le ebameeldivalt silma Talgre. Teda vahistati kahel korral ja kutsuti korra ülekuulamisele. Muutus tarvilikuks, et me end mõni aeg niivõrd mitte kättesaadavad hoiaksime, et meid kohe ei leitaks. Kui siis SD meid aktiivselt otsima hakkaks, oleksime hoiatatud. See aga nõudis minu eemalejäämist Cellariuse juurest praegusel kujul, sest olin oma ülesannetega seal liiga seotud. Seepärast hakkasin otsima võimalust nendest ülesannetest vabandada. Venitasin asja nii kaua kui võimalik ja saboteerisin igat kanti. "Commandosse" võetud mehi pidi formaalselt kinnitama Soodla. Astusin siis Soodla juures samme, et tema igati raskusi teeks "commandole". See aitas asja venitada ja andis mulle natukene põhjust nuriseda Cellariuse ees, et asjast teiste süü pärast midagi välja ei tule. Siiski pidin lõppeks leidma olulisema põhjuse ettevõttest loobumiseks.

Umbes juuni kuus, täpselt aega ei mäleta, muutus edaspidine venitamine ja "commando" saboteerimine juba võimatuks. Läksin siis Cellariuse jutule ja ütlesin "commandost" ära. Ettekäändeks tõin, et laialdased vahistamised eesti natsionalistliku intelligentsi hulgas ühen-

duses "Rahvuskomiteega" on tekitanud järsku umbusu tõusu sakslastesse, ja et minu värvatud vabatahtlikud, kes pea kõik omavad poliitilisi patte sakslaste ees, ei usalda neile lubatud amnestia siirust ja pealegi ei soovi amnestiat kui andeksandmist, vaid kui nende käitumise ümberhindamist, mis oleks nagu sakslaste tunnustus rahvuslikele püüetele. Cellarius oli haa-vunud ja küsis, mida mina ise tahan teha. Vastas, et ära oodata asjade arengut. Cellarius kostis, et ta mul selleks kaua aega ei anna ja laskis mul minna. Sellest ajast peale on minu vahekord chefiga võrdlemisi jahe olnud.

"Commando" kava arendas Cellarius omal käel edasi. Alguses üritas ta leida minu asemel mõnda nooremat eesti ohvitseri. Jälgisin kõrvalt kahjurõõmuga, kuidas see temal ebaõnnestus. Siis hankis ta omale sakslasest instruktori, värbas ilma erilise valikuta Viljandi tagavararügemendist kamba vabatahtlikke, kuhu liideti ka 2 minu poolt värvatud ja "commandole" truuks jäänud meest ja alustas väljaõppega Keila-Joal. Ettevõttes polnud aga enam vaimu sees ja väljaõpe kestis kuni sakslaste väljalöömiseni Eestist. Kuhu see meeskond siis jäi, kas läks Saksamaale või jooksis laiali, on mulle teadmata.

Kull ja Ko sissekukkumisega sattus meie kätte osa tema pärandist. Neil oli nimelt raadiojaam, mille operaatoriks oli minu vana sõber Avarmaa, kes oli kaasa teinud meie 1942/43. a. välismaareisi, kuid juba talvel 1942/43 Eestisse tagasi pöördunud. Kui EÜS-i mees ja Sarve hea sõber sattus ta siin vist õige varsti Kulli firmasse. Septembris 1943 teda kohates küsis ta minult suure saladuse katte all nõu raadioside asjus, ja et asjaolude varjamine minu ees võimatu oli, siis tunnistas avameelselt, et temale olid antud Kulli raadiooperaatori ülesanded. Mõne aja pärast oli kuulda, et nendel raadiojaam on rikkis. Ühel päeval tuli Olev Kask Toome juurde nõu küsima, katkine raadiolamp näpu vahel. Oli üks spetsiaalne ameerika lamp. Avarmaa oli aparaadiga ettevaatamatult ümber käinud ja seda ei kannatanud ameerika tehnikasaavutus välja. Toom andis nõu tarvitada tavalist 6L6, missugusel juhul tõhusus oleks küll väiksem, kuid võiks siiski asja ära ajada. Näib, et Sarv – Kask – Avarmaa siiski ei julgenud oma väikese raadioalalise oskuse juures vajalikku ümberehitust ette võtta, vaid tellisid Rootsist uue lambi. See jõudis kohale nende firma pankrotti mineku ajal ja sattus, olles tulnud "Haukka" paadiga, meie kätte. Et Avarmaad veel õigel ajal hoiatada saadi, kadus ta ühes aparaadiga põranda alla. Et seesuguse elu puhul aparaat tülikas oli, siis oli ta rõõmus, et

viimastest vabanest seda minule üle andes. Asetasime aparati uue lambi ja nüüd võis Toom töötada juba natukene viisakama riistapuuga.

Alates märtsi kuust 1944 hakkasid "Haukka" poisid Eestisse saabuma. Soomlased olid vahepeal "Haukka" asjus Cellariusega ühendusse astunud ja kokkuleppele jõudnud, et Cellarius "Haukat" majanduslikult toetab ja välja annab blanko dokumendid, mis poiste olemist Eestis legaliseerivad. Dokumendid täidetakse soomlaste poolt vabalt valitud nimedega, nii et Cellarius poiste õigeid nimesid ja tegevusrajoone ei teaks. Soomlased lubasid mitte töötada "Haukka" abil sakslaste vastu ja Punaarmee sissetungi korral Eestisse omi "Haukka" kaudu saadud andmeid Cellariusega jagada. Soomes andis Aulio "Haukka" üle kapten Sysikumpu'le ja Eestis hakkas poisse hooldama kapten Kalmus. Meie olime seega "Haukkast" välja tõrjutud ja jatkasime ainult oma osaihendust "Haukkaga" jaama MO kaudu. Vaatamata veebruarikuu kokkuleppele poistega ei olnud siiski veel kõigil usaldust meie vastu ja et neile pealegi ametlikult korraldus oli tehtud meid vältida, ei võtnudki osa poisse sel perioodil meiega ühendust.

Sel ajal jäi jäljetult kadunuks "Prill", kes Kagu-Eestis võrdlemisi laia •estiga tegutses, sakslastel igasuguse materjali suurejoonelist ülelõtmist korraldas jne. Nagu kuulda oli, omas ta sidemeid kolonel Saarseniga ja peale selle veel Tartus Kriisa ja teistega Vasila tutvusringkonnast. Arvasime algul, et ta on üle läinud Riias formeeritavasse luureorganisatsiooni, kuid kui pärastpoole avanes võimalus seda oletust Mäehansu kaudu kontrollida (viimane tegutses Riias ja hiljem sama ettevõtte juures Königsbergis instruktorina), osutus see alusetuks. Soomlased andsid vaatamata kokkuleppele Cellariusega sellel perioodil meestele kaasa küsimuslehe, mille järgi nad informatsiooni pidid koguma. Selles avaldus selgesti saksavastane luure suund, kuna oldi peamiselt huvitatud sakslaste jõududest ja samamudest Eestis, eriti sõjalisel alal. See sai lõppeks omapärasel viisil sakslastele teatavaks – nimelt Pitka kaudu.

Olin juba aprilli kuus Soomes olles kuulnud, et vanamees kavatseb Eestisse tulla. Ta oli katsetanud illegaalset tulekut ühes leitnant Püviga, kuid pärast ebaõnnestumist sel alal oli astunud sakslaste juures samme legaalseks tulekuks. Cellariuse jutu järgi olevat tema tulek järgmiselt kujunenud: Pitka küsinud Cellariusest järgi, kas tal poleks võimalik Eestisse tulla. Cellarius lasknud vastata, et see küsimus olla poliitiline ja ei kuuluvat tema kompetentsi. Sellele vaatamata

olevat Pitka mõni päev hiljem ilmunud isiklikult Cellariuse jutule, kes leidnud ebaviisaka olevat vana admiralit mitte jutule võtta. Vanamees käinud oma sooviga niivõrd Cellariusele peale, et viimane ta Baatziga ühendusse viis, kui Baatz Helsingis käis. Seal olevat siis Pitka Baatziga kaubale jõudnud. Nii igatahes jutustas Cellarius admiral Böhmeri lipulaeva pardal korraldatud napsuvõtmisel Tallinna reidil, kus seltskonna moodustasid Böhmer, Burchardi, Cellarius, Litzmann, Mäe ja Terras.

Vana Pitka oli omapärane tüüp, vanadusest nõder inimene – seniiline, kes vaevles idee fixide küttes, tegeledes väga tõsiselt müstilis-filosoofilis-ajalooliste probleemidega. Tema poliitilise tegevuse põhijooned määras tema omadus inimestega kergesti tülli minna ja pimesi eitada igat asja, mis üldse kuidagi seoses oli temale vastumeelse isikutega. Sealjuures võis ta naiivselt puhta kullana võtta võhivõõra avantüristi juttu.

"Haukka" oli tal juba ammu pinnuks silmas, kuna seal algstaadiumis tegev oli olnud Vellner, ja samuti ei usaldanud ta meid, kuna teenisime ühes asutuses Kristjaniga, keda admiral iseloomustas: eesti ohvitser Soome mundris ja Saksa spioon.

Küsimusleht "Haukka" poistele, millest ülalpool juttu oli, sattus juhuslikult ka Pitka kätte, kes selles nähes võimalust anda "Haukkale" põõna ja ühtlasi osutada sakslastele teeneid Eestisse pääsemise otstarbel, seda sakslastele näitas.

Pitka saabudes Eestisse hindasime me seda sammu oma eesmärkide seisukohalt järgmiselt: sakslased meelitavad vanameest, tehes temale kaugeleminevaid lubadusi Eestisse puutuva poliitika alal. Olles tema sel teel küllalt soojaks kütunud, kasutavad nad "Sir John'i" kui oiavalt propagandavahendit oma huvides, mitte mõeldeski lubadusi täita. Kui aga vanamees seda märkab, ja arvestasime, et lõppeks pimegi seda nägema peaks, hakkab ta "takka üles lööma" ja sakslastel pole muud valikut kui oma "enfant terrible" kas pokri pista või lubadusi täitma hakata. Mõlemad olid kasulikud, esimesel juhul oleks esialgne propagandalik kasu Pitkast end protsentidega sakste vastu kätte tasunud, teisel juhul oleksime saavutanud suurema organiseerimisvabaduse. Hakkasime neis lootustes pettuma pärast admiralit üleskutset eesti naistele boikoteerida puskarit ajavaid mehi! Vanamees oli siiski juba niivõrd tobe, et ei suutnud uskuda temale antud lubaduste lõplikku ignoreerimist sakste poolt. "Nad ju lubasid!" Oli siiski õigus nendel, kes arvasid olnuks parema olnud, kui "Sir

John” Inglismaale oleks läinud ja seal vaikselt elanud ja oma nime säilitanud. Kujutlen “krahhi”, mis pärast küsimuslehe sakstele teatavaks saamist aset leidis Cellariuse ja Hallamaa vahel. Tulemused igatahes olid, et kõik “Haukka” poisid kiiremas korras Soome tagasi viidi.

Kõige rohkem tegevust põhjustas meile perioodil pärast Kulli pankrotti “Rahvuskomitee”. Nende delegatsiooni Soome sõit kummitas pidevalt, pealegi ootasid Soomes rida tegelasi Rootsist kannatamatult nende tulekut. Olles maha maganud juba paar võimalust sõiduks, nagu eespool kirjeldatud, otsustasid härрад lõppeks veel kord üritada. Vaatamata piinlikkusele kerjasime soomlaste käest veel kord paadi välja ja üritasime uuesti. Sel korral elas terve seltskond läbi põnevaid seiklusi Suuropi rannas. Sakslased olid asjast haisu ninna saanud ja tulid suurte jõududega haarama. Nende kätte langes osa inimesi, ms. Kandimaa, Paabo, Mürk jt., kuid tänu asjaolule, et haarama olid tulnud nii SD kui ka GFP³ teine teise teadmata, tekkis segadus ja suurem osa inimesi, nende seas ka EVR-i härрад, pääsesid palja hirmutusega.

Hiljem üritasime viimast korda delegatsiooni Auliole kaela määrida, kui viimane “Haukka” asjus paadiga ametlikult Merivälja sillaks käis, kuid Aulio, otseselt mitte ära öeldes, kartis siiski niivõrd, et enne kokkulepitut aega paadiga jalga laskis, jättes delegatsiooni pika ninaga sillale. Seega lõppesid delegatsiooni tulemusteta sõiduüritused ja meil õnnestus Aulio järgneval korral ainult Laiust lahti saada, kes pärast oma salajast Eestisse tulekut aprilli kuus meil pidevalt kaelas oli. Sokutasin ta viimaks Keila lähedale põllutööle, kust siis autoga otse kartulivagude vahelt ära töin ja päise päeva ajal Merivälja sillale sõidutasin. Et auto Soome sõjaväe numbrit kandis (omatehtud number Leithali autol), sõitsime totra näoga vahtivate SD nuhkide vahelt kiirelt läbi ja Laid hüppas otse paati oma kahe kohvriga ja suure ettekasvatatud habemega, mille peale paat täie kiirusega kohe minemalidus, sõites Soome sõjalipu all. Arvan, et Aulio tegi püksid täis, igatahes elas Laid Soome jõudes veel nädala varjatuna, et sakslaste nuhid kindlaks ei teeks tema tagasisaabumist üheaegselt Aulio tulekuga Eestist.

Üheaegselt minu vabanemisega “commandosse” puutuvatest ülesannetest esitas Kalmus Cellariusele kava uue luurevõrgu loomiseks. See oli juunis 1944. Kava põhjenes üldjoontes minu omaaegsel “punkrite” kaval ja pidi alluma vahe-

tult Cellariusele. Viimane kinnitas ettepaneku ja Kalmusel tuli asuda tööle. Töö pole aga kunagi Kalmuse lemmikajaviiteks olnud ja ta püüdis leida isikuid, kes selle tema eest ära teeksid ja tema igapäevast joomingurutiini ei segaks. Esmajärjekorras pöördus ta minu poole, soovides kasutada minu poolt juba “commando” jaoks leitud mehi, kes aga ilma minuta “commandost” olid loobunud. Samal ajal soovis ta mind endale alljuhiks. Pakkus vist temale naudingut, õigemini kättemaksu rõõmu mind oma alluvuses näha, kuna ta varemalt oli Cellariuse käsul sunnitud olnud minu tellimisi täitma. Andsin esialgu põikleva vastuse. Siis asja Talgre läbi arutanud otsustasime, et seekord Talgre need ülesanded oma peale võtab, kuna ta olles Cellariuse juures paremas kirjas võrreldes minu äsjase suure kursilangusega, Cellariuse poolt vajaduse korral paremini tuge Kalmuse vastu leiab. Mina jäin esialgu äraootavale seisukohale. Talgre leppis siis Kalmusega kokku ja hakkas asja korraldama. Meeste värbamine läks enamuses üsna kiirelt, kuna osa juba enne valmis oli olnud. Nii figureerisid jällegi vanad nimed nagu Toom, Tobias, Mäesalu, Kohari, Mathiesen, ja Hanso, lisaks veel terve Ahvena kamp: Ahven, Heinla, Tõnus, Hendrikson, Linnuste, vennad Sepikud ja vist ka Reimets ja Rannut. Toome kaudu leidis Rennit, Kalmus vedas kusagilt Ahtoi välja, selleks, et demonstreerida oma aktiivset osavõttu. Võru ja Valga rajoonide jaoks õnnestus Talgrele leida Lipp ja Amon ja vist ka Pikk. Hiljem lisanud teistele veel Niilus, kes sel ajal oli tööta tööline, sõjaväkke põhimõtteliselt astuda ei tahtnud ja tutvuse kaudu siis meie juures ulualuse leidis. Vahepeal oli kogu ettevõtte ristitud märkunimega “Tümmeler”, kelle algatusel ja mis see sõna tähendab, pole mul kahjuks teada.

Kursused korraldati Tallinnas, Kalmusele omases distsipliinitus stiilis. Nad leidsid aset Kleinerti korteris, kes oli ühtlasi peamiseks õppejõuks ühes Dulderiga. Seal elasid ka seesugused mehed, kes midu olid ilma kindla elukohata. Ülejäädud elasid mugavalt kodus, käies päeviti tundides. Tegemist tehti ainult raadioalaga, s.o. õpiti morset ja lõpu poole ka oma aparaadi äärmiselt pealiskaudset tundmist. Nõudis palju vaeva Kalmust veenda ka praktilise raadioside me harjutuste vajadusest maastikul. Täiesti lõpus seda siis natukene harrastati, kusjuures tähtsat osa mängis poiste isiklik initsiatiiv.

Augusti lõpus korraldati veel linnaserval Tonnil väikene praktikum sabotaaži ja relvade alal.

³ GFP – Geheime Feldpolizei, Saksa sõjaväepolitsei luure- ja vastuluureorgan.

Juhatas leitnant Zimmermann, assisteerisid Talgre ja mina. Harjutati õhkimist, käsigranaadi viset ja PK⁴ laskmist. Kui veel mainida minu 2-tunnist "loengut", milles püüdsin skitseerida olulisemaid luure objekte ja loendada meetodeid informatsiooni hankimiseks, andes mõnes pisisasjas praktilisi näpunäiteid, ja Kalmuse šifreerimisseletusi, siis on küll kõik öeldud välja-õppe kohta, mis üldse öelda võib.

Haaran siin veel natukene tagasi, et kirjelda enese sidumist "Tümmleliga". Nagu mainisin, jäin "Tümmleri" sünnil äraootavale seisukohale. Sain seda olla ainult mõne nädala, kui Kristjan Cellariuse ülesandel mind konkreetse küsimuse ette seadis, kas tahan lahkuda teenistusest või võtta enesele mingi ülesande. Minu sooviks oli omada võimalikult rohkem vaba aega muuks otstarbeks, kuid juba mobiliseerimisärvardus ei lubanud mind lahkuda Cellariuse juurest täielikult, peale selle muud soodustused. Seepärast nõustusin osa võtma "Tümmleri" ettevalmistustest, kuna seal polnud erilist töökontrolli karta, esiteks töö iseloomu tõttu, teiseks Kalmuse laiskuse pärast. Olime sellest ajast peale Talgre uue palga peal: 450 Rmk⁵ kuus, kuna teised "Tümmleri" poisid said, kui ma ei eksi, 280 Rmk. Peale selle anti soovi kohaselt kas toidukaarte või toiduaineid. Mina ajasin algul esimestega läbi, mille saamine oli lihtsam. Kui aga pikapeale ka sõjaväekauplus sama haigutavalt tühjaks muutus kui tema tsiviilkolleegid, siis talitasin naise praktilise nõuande järele ja tõin iga 10 päeva tagant kotitäie toiduaineid büroost koju, kõik ilusti välja kaalutud.

"Tümmleri" kava nägi ette üldiselt kahemelisel gruppe rajoonides, milledesse oli jaotatud maa luureobjektidel kaalutlustel. Raskusi tekitas varustuse küsimus. Kalmus tahtes meeldida ülemustele ja praalides oma "Haukka" kogemustega soovis läbi ajada võimalikult vähesega. Talgre raius vastu, võttes aluseks minu poolt aasta alguses "punkrite" kava puhul koostatud varustustimekirja. Õnneks oli Cellariuse kohapealne uus abi kapten-leitnant Neumann, kes oli tulnud Linnebergi asemele, viimane olles tüdinenud Abwehrist ja siirdunud aktiivsesse mereväkke, väga mõistlik mees ja nii kinnitati Talgre seisukohad natukene kärbitud kujul. Ka neid ei suudetud materjali puudusel täielikult teostada, kuid midagi poisid siiski said. Iga grupi väljumise korral sõitis kas Talgre või mina Keila-Joale ja valis seal Cellariuse laost saada oleva materjali välja.

Tuli pidevalt tülitseda laohoidja Talinguga, kes varandust pidas nagu isiklikuks omanduseks, tahtes välja anda ainult rämps, millest soovis vabaneda.

Põhimõtteliselt olime läbi viinud punkrite ehitamise iga grupi jaoks. Ehitust pidi teostama iga grupp ise, materjal aga saadi mereväe ehituslaost. Tegelikult viisime ehitamise läbi ainult meie Koitjärvel ja tegutses sel alal ka Mäesalu Keilas. Teised võtsid välja ainult väikese osa materjalist ja ei suutnud sedagi ajapuudusel kasutada. Vähemalt pole minul teada, et keegi seda oleks teinud.

Grupid hakkasid omadele kohtadele siirduma septembri kuus. Esimesena viis Talgre Valgamaale Amoni ja Pikk'a. Nad jõudsid sinna ainult mõni päev enne Punaarmee tulekut ja mitte suutes end veel sisse seada hukkusid rinde läbimiseks puhul nende rajoonist. Järgnevad olid Sepikud Reimetsaga. Ka nendega sõitis kaasa Talgre. Nendele ette nähtud rajooni lõuna pool Tartut nad enam ei pääsenud ja lasti seepärast maha kusagil Puurmani kandis. Kogu asi oli improviseeritud ja kannatas selle tagajärgede all. Mehed tulid rinde lähenemise puhul Tallinna, Reimetsa vist kohale jäädes, kuid ma pole kindel. Mina viisin omale kohale Tõnuse, kelle ühes varustusega maha laadisin Lipu juures Kiviõlis. Tõnus tuli hiljem veel Tallinna tagasi, et saada lisavarustust, kuid uuesti Kiviõlisse enam ei pääsenud. Laskis vist jalga. Mõlemad viimati mainitud grupid saavutasid siiski raadioühenduse Tallinna raadiokeskusega Meriväljal.

20. septembril lahkusin veoautol ühes oma punkri varustusega Koitjärvele. Kaasasõitjad Heinla ja Rannut sõitsid veel samal ööl tagasi Tallinna, olles aidanud koorma maha laadida. Tobias ja mina jäime kohale, punkri lõplikult valmis ehitades, maskeerides ja sisustades. Samuti paigutasime kohale varustuse.

Selle punkri ehitamise lugu oli lühidalt järgmine. Mitmesugustel taktistel kaalutlustel olime oma punkri asukohaks valinud umbkaudu Koitjärve – Jussi – Kroonukõrve rajooni. Valentin Nõmme kaudu õnnestus meil leida tuttav ja usaldatav taluomanik selles ümbruskonnas – Veisserik. Juuli kuus olid siis Nõmm ja Talgre ja vist ka Tobias käinud kohapeal täpset sobivat kohta otsimas. Olles Veisseriku abikaasa juhatusel tutvunud ümbrusega, määras Talgre punkri tulevase asukoha. Mina viibisin sel ajal Rootsis. Minu tagasi tulles oli Tobias juba väljavalitud kohas esialgse kaevamistöga alustanud. Käisin isiklikult esmakordselt sellel kohal umbes augusti alguses ja muutsin punkri asukoha mõneteist-

⁴ PK – püstolkuulipilduja.

⁵ Rmk – Reichsmark, riigimark.

kümne meetri võrra. Tobiasi poolt kaevatud augu ajasime kinni ja asusime siis temaga kahekesi lõplikule ehitustööle, kaevates välja tunduva osa punkri kubatuurist. Natukene hiljem käisid ehitustöödel veel Nõmm, Halliku ja Peedo, kes ühes Tobiasega töö umbes 85% lõpule viisid. Seesuguses olukorras oli siis ehitus meie tulekul 20. sept. õhtul.

Pärast seda toimus Tallinnas Talgre juhatusel veel Keila grupi – Mäesalu ja Kohari, ja Pärnu grupi – Mathiesen ja Hanso varustamine. Kas aga seda enam läbi viia suudeti, on mulle täpselt teadmata. Ülejäänud “Tümmlieri” mehed pidid Cellariuse korraldusel Saksamaale minema, kuid tegelikult täitis seda ainult Niilus, teiste jäädes omapead Eestisse.

Olen vahepeal “Tümmlieri” liini mööda muust tegevusest ette jõudnud, siirdun seepärast uuesti tagasi juuli kuusse 1944. Ärevus ühenduses Kull ja Ko vahistamisega oli hakanud vaibuma. Enamik inimesi istus kinni, mõningad, kelle vahistamine oli toimunud vist kogemata, lasti lahti. Üksikud varjasid ennast, nende seas Aun, kellega sel perioodil kord kohtusin, ja Avarmaa, keda vahepeal pidasin oma juures korteris ja hiljem sokutasin ühe Talgre tuttava – Rohtla – poole maale Aruvalla kanti. Seal samas käis kord ka Tobias maapinnast uurimas, sest meil oli siis ajutiselt kava oma punkert sinna ehitada. Pinnas aga osutus liiga märjaks ja hiljem loobusime sellest kavast.

Ühel päeval juuli esimesel poolel, kui viibisin parajasti Talgre pool kodus, tuli sinna üks nais-terahvas, kes end tutvustas nimega Kirss ja soovis näha Talgret. Talgre tutvustas ennast ja mind ja Kirss ütles seepeale, et ta mind just otsivatki. Ta soovis tervitust “Janiselt”. Vastasin, et ma ei saa aru ja Kirss küsis lühikese kogelemise järgi, kas ma siis Jaan Otsa ei tunne. Vastasin jaatavalt, kogu lugu paistis aga kahtlasena, sest oletasin SD provokatsiooni. SD-l oli Kull ja Ko käest kätte saadud hulga materjali Otsa kohta, nii et oli raske kontrollida Kirssi juttu. Teadsin, et nimetus “Janis” ei olnud küll Otsa varjunimi kirjavahetuses Kulliga, mis SD-l juba teada oli, kuid selle eest oli ta selle hüüdnime all omal ajal Tartus üsna laialt tuntud. SD-l ei oleks valmistanud raskusi selle kindlaks tegemine. Võtsime naise pikema ülekuulamise alla ja tal ei olnud midagi teada asjust, mis oleksid teada olnud ainult Otsale ja mulle. Kõik faktid võisid siiski Kulli ja Ko kaudu ka SD teada olla. Kirss rääkis, et Otsa olevat teda saatnud ülesandega uuesti jalule seada informatsiooni saatmist Rootsi ja ta lootvat Otsa jutu põhjal, et just meie sel alal midagi teeme.

Kasutasin siis kaitseks oma ametlikku positsiooni kui Cellariuse agent ja küsisin, kas ma ei saaks ise temaga Rootsi kaasa tulla ja Otsaga otseselt läbi rääkida. Provokatsiooni puhul oleksin siis alati end võinud vabandada, et talitasin teenistuse huvides. Kirss ütles, et see on võimalik. Vahepeal olid minul sigaretid portsigaris otsa lõppenud ja Kirss seda märgates pakkus omi. Need olid ameerika “Manhattan” rootsi banderolliga. Nüüd kadus mul ka kahtlus Kirssi suhtes, sest olin veendunud, et SD nii üksikasjadeni omi provokatsioonide ette ei valmista. Isegi juhul, kui nende kätte oleksid sattunud need sigaretid kellegi Rootsist tulnu vahistamisel, siis oleks keegi suurem SD tegelane need ise ära suitsetanud, sest nii maiad olid sakslased ameerika sigarettide peale ja niivõrd harva oli neil neid.

Et Kirss lõppeks minu usalduse oli võitnud, siis toimetasin ühe tema toodud kirja kolonel Ratistelt Soodlale. Teine kiri kapten Saidrale jäi Kirssi kätte, kuna Saidra sel ajal viibis Riias kindral Jaeckelni käsutuses. Kirss oli juba iseseisvalt ühendusse astunud Rahvuskomitee ja Otsa venna August Otsaga, kes ka kaasa pidi sõitma, kuid lõppeks siiski sõitmata jättis. Rahvuskomitee poolt sõitis volinikuna kaasa Soots, kellega kokkulepitud päeval Haapsallu sõitsime. Seal kohtasime Kirssi ja läksime tema juhatusel randa ca 15 km lõuna pool Haapsalut. Siin oldi juba vastas ja üks kalur viis meid oma paadiga kiirpaadi juurde, mis seisis kõrkjate vahel ca 1 miil Tauksi saarest loode poole laidude juures. Eestist kaasa tulijaid oli peale minu ja Sootsi veel Hagar abikaasaga ja ühe Tuuliku nimelise paadimehe abikaasa. Paadi kapteniks oli Rang ja meeskonnas Tuulik, Saarmann ja Ruvall. Viimasel paistis olevat “suhe” Kirssiga, kes muidugi ka kaasa sõitis. Sõitsime välja hommikul kella 8 paiku, läbisime keskpäeval Soela väina ja olime järgneval ööl kl. 2.00 Rootsi vetes, kus Landsorti kindlus meid kinni pidas ja vangi võttis. Kohtlemine rootslaste poolt oli äärmiselt lahke ja viisakas. Päeval võttis meid oma hoole alla meripolitsei, kes meid Nynäshamni toimetas, kus õhtul politseile üle andis. Siit võtsid Rang ja Kirss ühenduse Otsa ja Ratistega.

Järgneval hommikul toimetati meid politsei poolt rongil Stockholmi, kus jaamas Ots, Ratiste ja keegi dr. Sandberg Socialstyrelsen⁶ meid vastu võtsid. Ütlesin Otsale, et ma ei soovi läbi käia tavaliste põgenikkude vastuvõtu protseduuri, elada inkognito ja pöörduda tagasi Eestisse umbes nädala pärast. Ots mainis seda Sandber-

⁶ Socialstyrelsen – Siseministeriumi Sotsiaalamet.

gile, kellega siis läksin Socialstyrelseni, kus täitsin passi formulaari, mille Sandberg konfidentsiaalse lubas pidada ja mille vastu sain kviitungi, mis õigustas mind Rootsis viibima. Peale selle sain veel ühe nädala toiduainete kaardid ja läksin Otsa poole koju, kus elama asusin. Otsa pool kohtusin korduvalt peale Otsa veel kolonel Ratistega. Samuti nägin seal Orast, Sootsi ja Otsa abikaasat, kellega aga olulistest juttudest hoidusin. Ratiste viis mind kokku Rootsi luure tegelestega, kelledest nägin 4 inimest. Otsa kaudu kohtusin kaks korda inglase McGibbin'iga ja kord hr. Carlsoniga, USA saatkonna sekreter. Peale paadimeeste ja Rootsi politseiametnike, kelledega mõlemiga hoidusin asjalikust jutust, ma Rootsis kedagi ei kohanud.

Otsa ja Ratistet informeerisin täielikult olukorrast Eestis, samuti andsin neile üle komplekti eesti topograafilisi kaarte 1:50000 ja 1:25000. Samuti andsin Otsa kätte hoiule "Haukka" agentuuride nimekirjad, millised olin kaasa toonud.

Otsa käest kuulsin välispoliitilist informatsiooni. Peale selle üht teist Eesti pagulaste tegevusest ja vahekordadest Rootsis ja Inglismaal. Samuti tutvusin Otsa pool värskeima inglise ajakirjanduse ja poliitilise kirjandusega ja lugesin Otsa arhiivmaterjalidest mõningaid materjale, mis olid tulnud ilmselt Kulli kaudu. Leppisime Otsa ja Rattistega üldjoontes kokku edaspidise koostöö põhimõtete suhtes. Praktiliselt oli see koostöö tihedalt seotud rootslaste ja inglastega.

Natukene enne minu sõitu Rootsi olime alustanud Tallinnast esimest raadioühendust Rootsiga. Selle tekkimine oli järgmine. Meil oli juba pikemat aega olnud kava sisse seada otsene raadioühendus eesti pagulasringiga välismaal, mis seni käies "Haukka" kaudu oli soomlaste kontrolli all. Olin sellest korduvalt kõnelenud Varmaga. Kui Laid suve alguseks Eestist Soome tagasi läks, andsime temale kaasa vajalikud kokkulepped ühenduse algatamiseks. Meie poolt oli kõik valmis, nemad pidid asja korraldama välismaal nii kuidas olukord lubab. Ja seda nad tegidki sel teel, et jaam asus Rootsis, oli rootsi luure jaam. Kokkuleppel rootslastega andsid rootslased meie raadiogrammid Ratistele või Otsale edasi, olles enne tutvunud nende sisuga. Samuti tulid raadiogrammid Otsa ja Ratiste kaudu üle rootslaste, kes jällegi sisust teadlikud olid, meile.

Kokku saades rootslastega rääkisin läbi selle sideme edaspidise väljaehitamise üle. Rootslased tahtsid avada Eestis 5 jaama, sealjuures olid

aga töös täielikult algajad. Vähendasin jaamade arvu kahele, millest üks oli juba töötav jaam. Leppisime esialgselt kokku varustuse ja materjali suhtes, mida pidime saama rootslastelt, ja ühe mehe suhtes, kelle pidin saatma Eestist asjatundjana tehnilisis asjus rootslaste juurde. Rootslased andsid minule kaasa nende poolt välja töötatud šifri "Jüri", mis oli mõeldud nende poolt meile veel saadetava jaama jaoks.

Nagu juba mainitud, tutvustas mind Ots McGibbin'iga, kes pidi olema "Intelligence Service'i"⁷ juhiks Skandinaavias ja kes samuti tegeles Balti maadesse puutuvate küsimustega. McGibbin oli huvitatud olukorrast Eestis ja teistes Balti maades. Jutuajamisel selgus, et ta oli meie oludega hästi kursis, näiteks olevat ta kaks päeva enne Kulli vahistamist sellest teadlik olnud, kuid ei suutnud enam hoiatada. Teda huvitasid ka Venemaasse puutuvad küsimused. Sõjalistest andmetest sakslaste kohta oli ta ainult osaliselt huvitatud, nimelt väeüksuste numbritest, mida ta vajab üldise statistika jaoks. Informeerisin teda kõigis neis küsimusis nii palju kui teadsin. Tema ettepanekule organiseerida luuret Saksamaa enese kohta vastasin eitavalt. McGibbin oli samuti huvitatud pidevast informatsioonist Eesti kohta ja, nagu läbi paistis, N-Liidu kohta, ütles aga, et abinõud, millega ta meid sellise luure organiseerimisel abistada saab, on piiratud. Leppisime siis kokku, et saan temalt ühe raadiojaama, mida tahtsime kasutada otseühenduse pidamiseks Otsaga, rootslastest mööda minnes. Kuni selle sideme jalule seadmiseni oleks Ots McGibbinit informeerinud sellest, mida ta meilt läbi rootslaste sai. Peale selle pidi McGibbin korraldama veel vastuvõttu Inglismaal. McGibbin lubas kaaluda minu ettepanekut saata Eestisse inglise vaatleja, kelle julgeoleku garanteerisin. Ameeriklastest kohtusin Mr. Carlsoniga, kes aga üldse ei tegelenud luure alal ja kellega jutuajamine hõlmas rohkem üldiseid poliitilisi teemasid ja tema tutvusringkonda Eestis.

Olles veetnud Rootsis umbes nädala, sõitsin rongiga Nynäshamni, kust järgneval hommikul paadiga Eesti poole välja sõitsime. Meeskonnas sõitsid Rang, Ruvall ja Tuulik, reisijatena Soots ja mina. Pidime mootoririkke tõttu Fårö'sse (Gotlandil) sisse keerama. Päev hiljem sõitu jätkates jõudsime umbes 24 tunni pärast Muhu väina, kus jäime Saarnaki juurde varju. Sealt sõitsin kala-paadiga öösel Tapuranda ja jõudsin hommiku-ööks Haapsallu, kust rongiga Tallinna sõitsin.

⁷ Intelligence Service – Suurbritannia luureteenistus.

Vahepeal olid “Haukka” poisid Eestisse tagasi saabunud. Soomlased olid Cellariusega nähtavasti uuesti kokkuleppele jõudnud ja mehed seisid nüüd teataval määral Cellariuse kontrolli all. Nende ülemuseks oli nüüd täiesti avalikult ja otseselt määratud kapten Kalmus. Oli läbi viidud mõningaid ümbergrupeeringuid ja mõned mehed olid Soome keskuse juurde jäänud. Viimased olid Simmo, “Vunts”, Sallo ja hiljem veel Rosenfeld, kes kevadel sakslaste poolt vangi oli võetud ja augusti kuus sealt vabanes. “Haukka” lõplik koosseis ja jagunemine oli siis järgmine:

1) Põlevkivitööstuse ja Narva rajoon: Soomer, Kaljurand ja Muda

2) Kunda–Rakvere–Tapa: Särak, Puusepp, Saksen

3) Tallinn: Jõgi, Rütman ja Jürgens

4) Kagu-Eesti: Põlva–Petseri – Jääger (Jürisoo); Võru – Lukk (Jumbo); Otepää–Elva–Tartu – Keem (Kiima)

5) Kesk-Eesti: Viljandi – Meristu, Joonas; Ida-Viljandimaa ja Pärnumaa – Pedanik.

Iga mees omas oma saatejaama ja ülesandeks oli ettevalmistamine Punaarmee tulekul Eestisse jäämiseks. Selle ajani tuli pidada raadioühendust “Haukka’ga” ainult õppeotstarbel. Kalmuse käest said mehed veel täiendavat varustust, mida nad oma rajoonidesse toimetasid. See korraldus ei olnud põrmugi poistele konti mööda, kes leidsid, et soomlased nad sakslastele maha olid müünud ja et nende tegevus alles Punaarmee Eestisse tulekul pidi algama, s.o. siis, kui juba enamik lootusi oli kadunud. Kõik tahtsid anda oma osa selleks, et Punaarmee Eestisse ei tungiks, või et enne seda Eestis vähemalt midagi toimuks, millele võiks siis rajada edaspidiseid lootusi. See äratundmine tõi kõik poisid, välja arvatud Jürgens, meie tiiva alla lõplikult tagasi. Nad kogunesid minu poole ja deklareerisid, et seisavad täiesti minu käsutuses.

See asjaolu ühenduses minu Rootsisikäigu tulemustega ja parajasti väljaehitusel oleva “Tümmleri” põhjustas meie järgneva kava. Hankida rootslastelt võimas raadiojaam iseseisva vooluallikaga, mida oleksime igas olukorras võinud kasutada keskjaamana Eestis. Jagada poistele välja uued kokkulepped ja šifrid selle keskjaamaga töötamiseks. Võtta poistelt igaks juhuks nende ametlikud šifrid ja kokkulepped, et keskjaamal võimalus oleks nende tööd kontrollida. Avada Rootsis soodsal võimalusel (näiteks juhul, kui Rootsi ja Inglismaa avalikult meie liitlasteks asuvad) paralleelne keskjaam. Selleks

töötas Toom välja üksikasjaliku kava ja saatsime selle ühes vastava kirjaliku materjaliga augusti kuus Peedo’ga Rootsisse, kes pidi seal täitma minu poolt lubatud spetsialisti kohta.

Vahepeal üritasime prooviks internset raadiosidet Eestis nii väikeste “Haukka” jaamad vahel kui ka nende jaamade ja meie keskjaama (endine Kulli jaam) vahel. Mõningaid positiivseid tulemusi ju oli, kuid side kujunes üldiselt siiski liiga ebastabiilseks meie väikeste võimsuste tõttu.

Üldiselt kujunes augusti kuu 1944 meile võrdlemisi tegevusrikkaks. Juba eelpool kirjeldatud “Tümmleri” ettevalmistuste ja “Haukka” poistega sidepidamise kõrval määras üldine olukord meie tegevuse laadi. Balti rinde lõunaosas oli Punaarmee Saksa kaitsesse sügavale sisse murdnud, tungides välja Miitavisse⁸ ja ähvardades Riit. Eesti oli praktiliselt Saksamaast ära lõigatud. Lähenes meile otsustav moment. Oli selge, et Eestist lahkumine sakslastele tähendaks nende üldise situatsiooni tunduvalt halvenemist. Kuni püsis Soome, võis loota, et sakslased vabatahtlikult Eestist ei lahku ja seda iga hinna eest hoida püüavad. Soome lahkumise puhul sõjast muutus see aga üsna küsitavaks. Meie programmis kujunes siis kõigi abinõudega kaasa aidata Punaarmee sissetungi ärahoidmiseks, kui aga see siiski teoks saab, siis astuda natukene enne selle sündimist mõningaid iseseisvaid samme, s.o. asetada oma jõuga võimule Eesti valitsus, mis meile oleks avanud jällegi teatavaid perspektiive tuleviku jaoks. Selles olukorras tuli esmajoones tegeleda informatsiooni kogumisega, et olla kursis ja võimaluse korral isegi natukene ette näha sündmuste arengut.

Samal ajal trükkis “Rahvuskomitee” pärast pikemat vaidlust Rootsis asuva pagulaskomiteega omad üleskutsed ja korraldused. Natukene erineva sisuga avaldati need natukene varem juba Rootsis. “Rahvuskomitee” lendlehti levitasime üle maa peamiselt “Haukka” ja “Tümmleri” organisatsioonide kaudu.

Samal ajal muutus uuesti ajakohaseks Soomes oleva vabatahtlikkude rügemendi Eestisse toomine. Toetasime kava täiest jõust ja sama tegi ka “Rahvuskomitee”, kes Varma sellekohasele järelepärimisele jaatavalt vastas. Sakslased andsid oma nõusoleku ja samuti soomlased. Kokkulepe oli küll udune ja paljud tingimused jäid sakslaste poolt lahtisteks, samuti mängisid soomlased inetu vembu rügemendi enne ületulekut desarmeerides. Selle peale vaatamata avaldas

⁸ Miitavi – praegu Jelgava Lätis.

Eestisse tulekuks soovi üle 90% rügemendist. Sakslaste poolt ei lubatud Eestisse tulla Talpakul, Saagol ja mõlemil Vasilal (viimased ei olnudki sõjaväes). Viimati oli rügemendi tagasi toomise asjus veel tegev major Kristjan Soodla korraldusel.

Lõppeks saabus rügement Eestisse. Vastuvõtt oli tormiline, Nõmmel käis saabumist vaatamas ms. ka Uluots. Rügemendi sooviks oli:

- 1) Saada kohe oma väljaõppele vastav relvastus
- 2) Pääseda kohe rindele
- 3) Jäada tervikuna kokku
- 4) Säilitada Soome vorm
- 5) Saada rakendatud Kagu-Eesti rindel
- 6) Et rügementi asuks juhtima siiski kapten Talpak
- 7) Et rügement kannaks nimetust "Jäägrirügement"

Sakslased neile soovidele vastu ei tulnud ja hakkasid rügementi šikaneerima. Viisin need soovid kirjalikul kujul kapten Pärkini palvel ühes motiveeringuga Soodlale, paludes neid edasi anda ka kindral Grasserile. Peale Soodla keerasin üles veel kõik teised allikad, et vähemalt osagi rügemendi soovidest täidetak. Sel teel läks korda ära hoida sakslaste kõige halvemaid kavast rügemendi suhtes.

Kohe rügemendi tulekust alates oli mul tihe kontakt tema ohvitseridega. Tutvustasin neid olukorra ja väljavaadetega, andes nõu ja korraldades nende soove võimaluste kohaselt. Kui muutus aktuaalseks rügemendi noorema ohvitserkonna (ca 100 meest) Saksamaale uuesti ohvitseride kooli saatmine, siis valmistusime nende meeste organiseeritud deserteerumiseks, tahes neid rakendada sõjategevusse sakslaste teadmata. See kava jäi läbi viimata, kuna sakslased järgi andsid, kuid ühenduses sellega sai siiski astunud juba mõningaid ettevalmistavaid samme.

Kõige esmalt rääkis läbi Sinkaga, pakkudes neid noori ohvitseri Omakaitse lahingpataljonidesse, kuhu neid hädasti vaja oleks olnud. Sinka aga ei julgenud neid sinna salaja paigutada. Siis kerkis üles "guerilla sõja" mõte Kagu-Eestis. Öieti jooksin selle mõttega juba mõnda aega Sinka – Soodla – Lutsu – Cellariuse jne. vahet. Oleks nimelt väga hästi operatiivselt ära tasunud nende Soomest tulnud jõududega legaalselt ja täie toetusega midagi selle taolist ette võtta. Kusagilt selleks aga sanktsiooni ei saanud. Ainuke samm oli, et Cellarius nendest meestest ühe grupi oma teenistusse värbas, asja korraldajaks olles aga Kristjani ilma konkreetse kava-

ta. Tulemuseks oli igavene venitamine ja meeskond jäigi rakendamata. Et sakslased "guerilla sõjale" vastu raiusid ja ei Sinka ega Soodla nende selja taga midagi teha ei saanud ega julgenud, siis kerkis esile kava neid tööta ohvitseri omal käel rakendada. 100 meest oli aga arv, kelle relvastamiseks ja varustamiseks meie omad ressursid ei piisanud. Samuti oli selleks vaja mõnda legaalselt silti või maski. Üritasin veel kord Sinka juures ja sain mõningaid lubadusi abi suhtes Omakaitse poolt. Kõiki võimalusi läbi proovides käisin isegi Pitka pool, kuid selle hulluga polnud muidugi midagi peale hakata. Peale selle kandis ta minu vastu millegi pärast juba varemast ajast viha. Nagu öeldud ei olnud neid hädaabinõusid siiski vaja, sest sakslased loobusid oma kavast mehi Saksamaale saata. Sellele vaatamata oli rügemendi saatust küllaltki kurb. Rindele pääses üksainus pataljon, kes seal küll väga hästi esines. Teine pataljon tegi Kehras tarbetut õppust. 100 ohvitseri vedeles Kloogal ja mõnikümme viibis laiali paisatuna "õppeotstarbel" Saksa SS üksustes.

Vahepeal oli samuti Soome rahu teinud. Emajõe rinne oli küll stabiliseerunud, kuid oli ilmne, et lõpp on lähedal. See lõpp tuli aga kujundada selliseks, et sellest tulevikus kasu oleks, et sellele midagi oleks võinud ehitada. Kui meie võitlusel otsekoheheid käega katsutavaid tagajärgi poleks ka olnud, pidi see lõpp olema siiski nii lärmikas, et maailm seda ignoreerida poleks võinud. See oli kõikide ühine mõte. Seda tajusid kõik, olgugi et mõned sellest rohkem, mõned vähem teadlikud olid.

Tuli valmistada võimu ülevõtmiseks lootuses, et selleks natukenegi võimalusi ja soodsaid tingimusi saab olema. Selle läbiviimiseks oli vaja poliitilist juhtimist, sõjalist juhtimist ja aparatuuri. Esimene oli antud nii hää või halb kui ta ka oli "Rahvuskomitees". See kogu omas terve karja nõrkusi, oli aga ainukene, sest valikut polnud. Puudus sõjaline juht. Arvesse oleksid tulnud Sinka või Soodla, mõlemad omade vigadega, kuid mis kõige hullem, kummagagi ei võtnud "Rahvuskomitee" kontakti. Utsitasin siin selles küsimuses igati tagant, kuid konkreetseid tulemusi polnud. Jäin siis lootma, et kui häda käes, et siis see küsimus loomulikult teel laheneb.

Otseseks ülesandeks aga seadsin aparatuuri loomise. See koosnes kahest elemendist: sidest ja sõjalisest jõust. Ainukene võimalus sideks oli meie "Haukka" aparaat. Sõjalise jõu moodustasid eesti üksused, millede pärmiks oli Soome rügement. "Haukka" tuli ümber formeerida, sõjalise jõu toormaterjalist tuli luua tervik. Sin-

ka ega Soodla selleks võimelised polnud. Nemad oleks parimal juhul võinud asuda juhtima, kui otsustav tund on saabunud. Nemad olid loonud toormaterjali – eesti üksused. Meie pidime need ettevalmistavalt liitma. Tellisin siis Soomest välja kapten Talpaku, kes oli oma rügemendi eba-jumalaks ja ühtlasi väga hea kuulsusega terve rahva ja sõjaväe hulgas.

Talpak oli julge, praktiline ja aus ohvitser, mitte eriti silmapaistva intelligentsiga ega laia poliitilise silmaringiga. Lühidalt mees, kes rahu-aegses olukorras kõrgemale ei tõusnud kapteni aukraadist ja pataljoni ülema kohast, sõjas regulaarväega juhatada võis maksimaalselt rügemendi, tõenäoliselt pataljoni ulatuses, kuid seda kohta toredalt võis täita. Ta võis enese külge siduda oma üksuse, kes temale igale poole valmis oli järgnema, vaadates temale kui oma isale ja ebajumalale. Olles saanud oma kasvatus Kuperjanovi Partisanide Pataljonis, oli ta läbi imbinud selle üksuse omapärasest vaimust ja traditsioonidest, säilitades sõjamehe suure respekti oma kõrgemate ülemuste ees, sest tundis neid vaimult enesest siiski üle olevat. Need omadused tegid teda eriti sobivaks juhtima kuni päris korraliku suurusega “guerilla” üksusi. 1941. aasta suve võitlusperioodil oli tema juhtinud ühte seesugust enese komplekteeritud metsavendade üksust ja omandanud enesele väga hea nime, nii omas üksuses kui ka kogu rahva hulgas.

Kui siis õige varsti igale vähegi arusaajale inimesele selgusid sakslaste poliitilised sihid Eestis, mida nad oma loomupärase piiratusega varjatagi ei suutnud ega taibanud, liitus Talpak ühes teiste omasugustega salajaseks gruppiks, kes olles võlutud 1918–20 aasta sündmuste analoogia kordumise võimalustest, valmistasid vastava rahvusliku tegutsemiskava sõjalisel alal. Nad arvestasid kahe vaenlase, Saksamaa ja N-Liidu vastastikkuse väljakurnamisega, ühenduses lääne suurriikide löögiga Saksamaa pihta. Varisemisel olev Saksamaa oleks alustanud korratut taganemist Eestist, samal ajal oleks nende kannul järgnenud laostunud ja nõrgestatud Punaarmee salgad.

See oli moment iseseisvaks tegevuseks, kus pidi moodustatama “Omakaitsest” territoriaalmobilisatsiooni korras malevaid, kes peaks korda sisemaal ja demobiliseeriks taanduvad sakslaste banded, oma paremad jõud aga paiskaks idarindele, kus eesti idapataljonid, olles säilitanud oma võitlustahte, taandumislahingutega aeglustaksid Punaarmee salkade edasitungi, kuni jõudnud meie riigipiirini ja ühinenud “Omakaitse” malevatega, oleksid asunud kaitsma rinnet

kuni välisabi kohalejõudmiseni ja edasi kuni va-herahu sõlmimiseni. See grupp nooremaid ohvitseri teostas selle kava ettevalmistused kuni viimaste peensusteni, lootuses, et tegutsemismomendi saabudes üldjuhi kohale asuks mõni vanem autoriteetne sõjaväelane. Nende ettevalmistustööde pealt sattus Talpak konflikti sakslastega ja põgenes Soome. Siin pärast mõninga kriitilise momendi läbielamist, kus sakslased teda välja nõudsid, astus Soome sõjaväkke, seades oma eesmärgiks luua Soome vabamates oludes eesti vabatahtlikkudest löögiüksus, mis oleks kujunenud soodsal juhul rahvusliku ülestõusu tuumaks.

Soomes sattus Talpak oma lihtsameelsuses kohe Vellneri võrku, kus ta enam-vähem kuni lõpuni püsis. Seetõttu oli tüli Varmaga vältimatu. Raskustele vaatamata valmis lõpuks Soomes eesti vabatahtlikkude rügement, mis oma põhiloomult oli Talpaku näputöö. Tõsi küll, vahepeal oli üldolukord nii kaugele arenenud, et Talpaku esialgsed kavad ei osutunud enam ajakohasteks, s.o. sõjas oli toimunud pööre, mis sundis arvestama tunduvalt korrapärasemaid ja tugevamaid jõude, mis idast oleks tegutsenud meie vastu. Nendele vastukaaluks võisime aga arvestada vahepeal oportunistide-kollaboratsioonistide loodud suuremate ja korrapärasemate eesti üksustega Saksa sõjaväe raames. Soome rügement ei oleks enam mänginud nendega võrreldes seesugust kesksel osa.

Kui siis rügement augusti kuus 1944 Eestisse saabus, oleks sõjaliselt kõige tasuvamaks osutunud tema rakendamine “guerilla” sõjaks Kagu-Eestis Talpaku juhtimisel. Tänu sakslaste rumalale vastuseisule ja albile prestiižitaotlusele seda ei sündinud. Rügement killustati, Talpakul keelati Eestisse tulek ja sadakond noort ohvitseri vedeles kasutult Klooga laagris, kisendades Talpaku järele “nagu hirv veeojade järele”. Teiselt poolt tegi ka Soome pea-staap Talpaku tulekule takistusi. Panime siis kõik rattad käima, et kaptenile võimaldada tagasitulekut ja tagajärjeks oli, et ta saabus septembri kuus salaja “Haukka” paadiga.

Astusin temaga kohe ühendusse ja informeerisin teda olukorrast. Otsustasime tegutseda iseseisvalt, jättes Rahvuskomiteele sise- ja välispoliitilise sektori ja lootes kohase ülemjuhataja leidumisele vajaduse hetkel. Vahepeal tahtsime läbi viia põhjaliku ettevalmistustöö kõigis eesti üksustes, leides endale nendes vastavad usaldusmehed ja hoolitsedes selle eest, et side ei lonkaks. See oleks taganud eesti sõjalise aparatuuri koordineeritud tegutsemist võimu üle-

võtmise vajaduse ja võimaluse korral. Astusin siis esimeste konkreetsete ülesannete lahendamiseks kontakti kapten Kurgvelliga, kelle kaudu oli lootusi suurema raadiojaama saamiseks, mis oleks kõlvanud meile sidekeskuse jaamaks. Samuti oli Kurgvell hästi kursis eesti üksustega rindel.

Enne, kui aga suutsime astuda esimesi konkreetseid samme, hakkasid ilmneva esimesed läheneva katastroofi tunnused. Cellarius kutsumus mind 17. sept. õhtul oma poole, olles parajasti omi asju pakkimas äralennuks Saksamaale. Ta teatas minule kriitilisest olukorrast rindel ja avaldas arvamust, et me ei tohiks arvestada rohkem kui nädalaga, mille jooksul sakslastel Eestis veel püsi on. Ühtlasi sain korralduse kohe Kohtla-Järvele sõita, et sealsele Cellariuse grupile korraldusi viia ja tagasitulekul Kiviõlis "Tümmleri" mehi hoiatada, et nad valmis oleks, sest neil polevat enam palju oodata. Et aega mitte kaotada, sõitsin samal õhtul välja, jõudes Kohtla-Järvele natukene pärast keskööd ja leides terve kommando purjus. Narva rinde taganemine oli täies hoos. Tutvusin öö jooksul olukorraga nii palju kui võimalik ja sõitsin hommikul Kiviõlisse, kust aga "Tümmleri" mehi enam eest ei leidnud. Jätsin neile igaks juhuks kirjakese maha ja kihutasin Tallinna tagasi, kuhu aga jõudsin alles õhtuks, teede olles täis tuubitud sõjaväe osadega.

Informeerisin veel samal õhtul Talpakut olukorrast. Oli raske enam midagi ette võtta. Ilma positiivsete tulemusteta jäi ka nõupidamine Kurgvelliga. Järgnevad päevad olid täis äärmist pinget. Hakkas selguma olukorra väljavaatetus ja meie võimetus midagi ette võtta. Sain linna-pea Terraselt, kes Rootsi põgenes, kingituseks auto, mis minu tegevust tunduvalt hõlbustas. Kohtusin viimast korda Soodlaga, vist teisipäeva hommikul, kes ennustas Punaväe Tallinna jõudmist neljapäevaks või reedeks. Tõin oma õe perekonnaga maalt linna, et neid "Hauka" paadiga Soome saata. Sellel tekkis aga ruumipuudus ja olin sunnitud neid maha jätta, lootes veelkordsele paadi tulekule, nagu Kalmus seda lubas. Paat jäi aga tulemata ja öde perekonnaga pidi sõitma Saksamaale, lootes sealt edasipääsule. Paadiga, millega saatsime ära minu naise ja Talgre perekonna ning veel teiste "Hauka" poiste omakseid, lahkusid ka Kalmus ja Helanen.

Vahepeal istus Rahvuskomitee koos ja ei suutnud võtta mingit seisukohta. Olukord oli lootusetu, kuna sakslaste taganemine sündis korakohaselt, enamik eesti väeosi aga pidid kandma ülivõimsa Punaarmee lööke, mis nad purus-

tasid, mehed valgudes koju. Pealegi avas rinde põhjatiiva äratõmbamine Punaarmeele täiesti vaba tee Tallinna, kus ei leidunud nimetamisväärsed eesti üksusi. Selles olukorras otsustasin tõmbuda omasse punkrisse Koitjärvel, et seda välja ehitada ja vähemalt säästa võimalus tegutsemiseks "Hauka" ja "Tümmleri" ametlike kavade kohaselt. Tahtsin näha, mis kodumaal sünnib, ja vastavalt olukorrale astuda järgnevaid samme. Senine lootus oli purunenud, mingit konkreetset sihti enam polnud, tegutsin masinlikult luure raamides. Pärandasin oma auto Talgrele, kes jäi Rahvuskomitee juurde, ja lahkusin 20. sept. õhtul Koitjärvele, nagu juba eespool kirjeldasin.

Mõne päeva jooksul viisime Tobiasega lõpule punkri ehitustööd ja maskeerimise. Siis hakkasime üritama raadiosidet Königsbergiga, mis aga ebaõnnestus. Lootsime nimelt sakslastelt vahetevahel materiaalset toetust, olgugi et olin selles suhtes sisemiselt võrdlemisi skeptiline. Kui sideme jaluleseadmine ebaõnnestus, ei tundnud me selle üle mingit erilist kurvastust.

Kohtusime metsas Veisserikuga, kes asus omas talus. Ta hakkas meid varustama mõningate toiduainetega ja temalt kuulsime küla uudiseid. Kord viis ta meid kokku ühe mehega, kes oli tema poole külla tulnud ja kellelt kuulsime olukorrast Tallinnas ja laiemalt. Samuti saime mõningaid juba Nõukogude korra aegseid lehti. Raadio kaudu kuulsime punkrist uudiseid välismaailmast.

Veisseriku poole tuli ka Mart Oja, minu hea tuttava Verner Oja vend, kes leitnandina oli kuulunud Soomest tulnud eesti vabatahtlikkude rügementi, sealt kommandeeritud diviisidest ja sellest eraldunud taganemise puhul natukene enne Pärnut, seigelnud siis läänerrannik ja Keila kandis ja nüüd metsa tulnud. Et teda Veisseriku kaelast ära võtta, võtsin ta oma punkrisse.

Olles nii veetnud oodates ja jahti pidades mõningad nädalad, saabusid üllatades meie juurde Jõgi ja Rütman. Rütman, kes oli tulnud autoga, millise ta oli saanud kelleltki Saksamaale põgenenult ja nüüd andnud kehakultuurlaste teenistusse enese kui autojuhiga, sõitis kohe tagasi, viies ühes Tobias, kes end Tallinnas pidi legaliseerima. Jõgi jäi punkrisse üheks nädalaks, üritades raadiosidet Soome, Rootsi, Saksamaa ja Tallinnaga. Kõik katsed jäid tulemusteta.

Jõe käest kuulsin lähemalt sündmustest Tallinnas, "Vabariigi valitsuse" väljakuulutamisest ja sellele järgnenud "valitsuse" evakueerimiskatsetest Rootsi, millest olid osa võtnud ka Talgre

ja Toom. Et katsed, välja arvatud mõned üksikud, nagu Kuslap ja Maandi, ebaõnnestusid, olid kõik laiali jooksnud, hakates vähehaaval ettevaatlikult Tallinna tagasi ilmuma. Ka Toom ja Talgre olid ilmunud. Raadiojaam Nõmmelt oli üle viidud Tallinna Tehnikainstituuti, kust oli Nõmme ja Tepaksi kaasabil ühendus Rootsi. "Haukka" mehed olid enamikus alles ja enesest juba märku andnud. "Tümmleriga" oli asi segasem. Mehed olid laiali jooksnud. Edasi sain ülevaate olukorrast Tallinnas ja üldse Eestis.

Nädal pärast Jõe saabumist sõitsime temaga koos Tallinna, kus asusime korterisse meie äia Oskar Tamjärve töökotta Kuninga tänaval. Jõgi oli minu jaoks kaasa toonud tarvilikud dokumendid Aleksander Meri nimele. Blanketid ja templid olid ehtsad, täidetud olid nad omalt poolt. Allkirjad järgi tehtud. Mina olin nende põhjal Riikliku Plaanikomitee Sotsiaalsektori juhataja.

Kohtusin Talgrega, kes oli end RKN majas⁹ mugavalt sisse seadnud. Meie otsustasime, hinnates olukorda uutelt seisukohtadelt, lahkuda Rootsi. Leidsime, et olukord pakkus sobivaid võimalusi illegaalseks tegevuseks legaliseeritud isikute poolt. Rahvas oli säilinud ja teda ei ähvardanud vähemalt esialgu mingi likvideerimise oht, nagu olime arvestanud varem. Legaalselt Tallinnas elades oli võimalus kursis olla kõikide oluliste sündmustega üle maa. Muutusid tarbeks põosastes opereerivad luurajad omades piiratud rajoonides. Tahtsime jätta maha legaalseid isikuid, kes meid Rootsis informeeriks olulisematest sündmustest, pidades meiega raadiosidet. Kujunenud oludes oli igasugune diversiooniline tegevus mõttetu ja isegi kuritegu meie rahva vastu, mis oleks maksnud verd ja vara ja mitte midagi positiivset andnud. Samuti polnud erilist tähtsust üksikasjalikkudest jooksvatest andmetest üle maa. Tähendab oli õige evakueerida illegaalsed isikud – "Haukka" poisid, et nad asjata ei riskiks. Paremaid neist võis siis edaspidi mõne soodsa tegutsemisvõimaluse puhul, kus meil oleksid avanenud uued riiklikud aspektid, tarviduse järgi rakendada. Nõrgemad oleksid olnud jalust ära ja sissekukkumise oht tervikule väiksem. Alles jäänud "Tümmleri" poisid aga suutsid end legaliseerida ja oleksid elanud tavalise kodaniku elu, olles igaks juhuks reservis. Neist tahtsime kaasa võtta ainult Hendriksoni, keda kavatsesime rakendada telegrafistina.

"Haukka" poistest pidid kohale jääma Puusepp ja Muda omades rajoonides, mis olid esi-

teks eriti tähtsad kui põlevkivitööstuse rajoon ja Tapa liiklussõlm, ja teiseks head metsaalad, kuhu võis järgi heita varustust ja tarbe korral mõne võimaluse puhul ka mehi. Kolmandaks pidi kohale jääma kas Meristu, kes legaliseerus, või Pedanik, paiknedes samuti põliste metsade ja soode rajoonis. Luuretööd juhtima pidi jääma Toom, kes oli veel avalikkusele tundmata ja kes end kavatses muuta naiseks, kui olukord tulismaks oleks läinud.

Kohtusime Reigoga ja otsustasime evakueerida ka poliitilisi tegelasi, kes veel viibisid vabaduses ja olid seotud "Rahvuskomitee" või "Vabariigi Valitsusega".

Meile Jõega valmistas raskusi korteri küsimus. Elasime kui "linnukesed oksal", olles tihti söömata ja kulutades terve oma aja otsingule, kus võiks jälle öö mööda saata. Töökojast olime peaaegu kohe sunnitud lahkuma, sest meie äi vahistati. Ööbisime siis vaheldumisi õige mitmel pool, küll Nõmme abil tema kodus või Tehnikainstituudis, küll Nõmmel Rütmani pool, küll L. Kauba juures või tema isa pool. Vahest koguni Talgre juures või kord isegi pargis põõsa all.

Alguses üritasime saada paati "Haukkalt". Sealt öeldi ära, vastates Jõele, et "pole võimalik, varjake ennast" – milline geniaalne nõuanne. "Rahvuskomitee" nimel Rootsi saadetud telegramm tõi äraütleva vastuse. Siis üritas Talgre meie kui luureorgani nimel, enne olles prepaareerinud pinda vastavate telegrammidega, mis püüdsid meie äratuleku otstarbekohasust arusaadavaks teha. Meie konkreetsele järelepärimisele vastati nõustuvalt, paludes teatada koha ja aja.

Paadi suhtes oli kõige kohasemaks Läänerrannik. Talgre käis Haapsalus, et sondeerida pinda Noarootsis. Tulemus oli kahtlane, kuna Avarmaa, kes asja pidi kohapeal korraldama, vahistati. Mina käisin Vihterpalus, kuid ka see koht ei näinud eriti sobivana. Sama tulemus oli Rütmani Lohusalus käigul. Kaldusime siis vana tuttava Salmistu poole ja saatsime vastava järelepärimise Rootsi. Paadi jaoks oli koht raskevõitu, sest sõit oli pikk ja mööda ohtlikku vett, rand aga sobiv.

Rootsi viivitas vastusega ja korduval meeldetuletusele vastas, et "otsib võimalusi". Vahepeal plaanitsime Jõega süstaga Soome sõidu võimalusi. Minul oli kokkupandav kummisüst, kuid nõudis remonti ja sobis ainult ühe inimese jaoks. Nõmm pakkus üht kahemehe meresüsta, kuid läks enne igavik, kui ta nii kaugele jõudis, et seda näha sain. Riistapuu osutus hiigelraskeks elevandiks ja ma loobusin, arvestades sellega al-

⁹ RKN maja – Rahvakomissaride Nõukogu maja, endine nn. kindralite maja Tallinnas Gonsiori tänaval.

les äärmise häda korral, enne aga tahtes katsuda Rootsi paadiga.

Vahepeal oli ka Oja metsast välja ilmunud ja soovis ka meie abi ärasõiduks. Selle eest aitas ta meid oma suure tutvuskonna abil Koplis ajutiselt korterihädast välja. Jõgi oli samal ajal pidevamalt Rikandite poole asunud. Samal ajal juhtus temaga aga õnnetus trammi peale hüpates ja tal tuli asuda haiglasse. Korterimured olid temal kadunud, kuid oli selle eest liikumisvõimetu ja abitu. Paranemine, mida algul hinnati 1 kuuni, hinnati hiljem 3 kuu peale ümber.

Meiega seotud ringi oli vahepeal tabanud rida vahistamisi, kuid me ikka veel alahindasime omi vastaseid kohutavalt, tegutsedes ja kavatse-des hoolimatult.

Viimaks ometi saabus Rootsist Salmistu kohta pooleldi jaatav ja meis lootusi äratav vastus. Sõitsin ühes Särakuga novembri lõpul Kolga valda, et seal rannas ettevalmistusi teha evakuatsiooni läbiviimiseks. Leppisin seal leitud tutvustega korterite asjus kokku ja tulin Tallinna. Määrasime kindlaks ärasõidupäeva kuuendale detsembrile, sest 7. dets. oli mobilisatsiooni viimane tähtpäev ja oletasime kontrolli kõvenemist pärast seda. Tahtsime kõik reisijad paigutada maa-le ranna lähedusse, et ära oodata paadi saabumist, mille üle lähemal ajal lootsime vastust Root-sist. Selle pidi meile tooma siis Toom ise, kes pidi ühes samuti Eestisse jäävate Puusepa ja Mudaga vastu võtma materjali, mille Rootsist olime tellinud ja mida lootsime saabuvat paadiga. Olime ka saatnud sõna kõigile reisijatele. Tallinnas olevad pidid sõitma autoga Tallinnast. Veel mit-te ilmunute kohta tegime vastavad korraldused.

Siis aga, nagu välk selgest taevast, vahistati 5./6. dets. Toom. Meie side oli ära lõigatud, lõplikku vastust Rootsist polnud. Otsustasime siis-ki inimesed randa viia, lootes koha peal improvi-seerides üleminekuvõimalusi või et paat siiski oleks tulnud. Tuli talitada ruttu, sest hakkasime juba aimama hädaohtu, milles viibisime. Läksin sama päeva õhtul veel teele, et enne teisi randa jõuda, ja ootasin neid järgnevat järgneval hommikul, nagu kokku leppisime.

Rannas selgus, et ka seal on halvasti. Üks minu uutest abilistest oli vahistatud. Grupp "Haukka" poisse, kes Säraku juhtimisel pidid iseseisvalt Ida-Eestist randa tulema, oli sattunud tähelepanu osaliseks. Tallinnast jäid inimesed tulemata. Särak saatis mulle kirja, paludes ilmuda minu punkri juurde. Vantsisin sinna ja leidsin selle õhku lastud olevat. Viibisin pime-duses selle suhtes, mis vahepeal täpselt oli sündinud. Oleksin ju võinud omal jõul kuidagi ük-

sinda üle lahe pääseda, ei tahtnud aga selliselt põgeneda, teisi võib-olla hätta jättes. Otsustasin sõita Tallinna, kuhu jõudsin 11. dets. hommikul. Läksin Rikandi poole, kus lootsin kuulda, kuhu inimesed on kadunud. Seal ootas mind aga esi-algu ebameeldiv üllatus. Leidsin end mõne tun-ni pärast Pagari tänaval nr. 1.

Seega lõpetan. Kirjutis on üldiselt pealis-kaudne, eriti teine pool, kuid annab siiski minu elust üldpildi. Ühes protokollidega on kõik täht-sad faktid loeteldud. Üsna pealiskaudne olen olnud lõpus, sest vahepeal on ülesse kerkinud kava täielikkude memuaaride kirjutamiseks, kus siis tahan käsitleda põhjalikult ka kõiki detaile ja ühtlasi püstitada teatava mälestusmärgi oma elu senisele, nüüd juba lõplikult möödunud faasile.

T. Hellat

15. 1. 45.